

XIX. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İMAMLAR, MUHTARLAR VE KÖYLÜLER: BALIKESİR ÖRNEĞİ*

*İsmail ARSLAN**

ÖZET

Osmanlı tarih yazımında kırsal alanlar tarihi, son yıllarda oldukça ilgi çeken bir alandır. Bu bağlamda, XIX. yüzyıl Osmanlı kırsalına ait elimizdeki en önemli birinci elden kaynaklar arasında; kırsal hayatın sosyo-ekonomik, demografik ve kültürel hemen hemen bütün karakteristiğini bulabileceğimiz kadı sicilleri ve temettüat kayıtları sayılabilir. Çalışmamızda, Balıkesir şer'îye sicilleri ve temettüat defterlerini kullanmak suretiyle Balıkesir köylüleri örneğinde köy ve köylü hayatında devleti temsil eden kurumlar olan imamlık ve muhtarlıkların fonksiyonu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Tanzimat öncesi ve sonrasında köy hayatındaki sosyo-ekonomik, kültürel ve demografik değişiklikler üzerinde durulacaktır. Özellikle kurumsal anlamda köylerde muhtarlık teşkilatının kurulması, imamların bazı yetkilerinin muhtarlara devredilmesi ve sonrasında yaşanan değişmelere dikkatler çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Balıkesir, imamlar, muhtarlar, köylüler, temettüat defterleri, şer'îye sicilleri.*

-
- * Bu çalışma, CIEPO (International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies) tarafından 14-19 Haziran 2004 tarihlerinde Varşova'da düzenlenen "16th CIEPO" sempozyumda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.
- Araş. Gör., Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı.

ABSTRACT

Imams, Muhtars and Peasants in Ottoman Empire in 19th Century: in the case of Balıkesir

In Ottoman Historiography, rural history has been an interesting field recently. In this context, among the most important sources for the 19th century Ottoman rural history can be considered kadı records and temettuat registers in which we may find socio-economic, demographic and cultural characteristics of rural life. In this study, imams and muhtars as the functionaries who were the representatives of government in a village will be analyzed using the Balıkesir kadı records and temettuat registers. Moreover, socio-economical, cultural and demographical changes in rural life before and after Tanzimat will be focused on. The main attention will be paid on the foundation of muhtarship as a government institution and transferring some of authorities of the imams to the muhtars, and the socio-political aspects of the on going changes.

Key Words: Balıkesir, imams, muhtars, peasants, temettuat registers, kadı records.

1. Giriş

Osmanlı tarih yazımında kırsal alanlar tarihi, son yıllarda oldukça ilgi çeken bir sahadır. Bu konu üzerine başarılı sayılabilecek çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, sosyal hayatın göreceli resmi sayılabilecek arşiv belgelerine dayalı olarak yazılmaya çalışılması; bu çalışmaların daha çok ya ekonomik tarih açısından istatistik bilgiler ortaya koymak ya da müessese tarihi yazmak şeklinde bir görüntü vermelerine neden olmuştur. XIX. yüzyıl Osmanlı kırsalına ait elimizdeki en önemli birinci elden kaynaklar, kırsal hayatın sosyo-ekonomik, demografik ve kültürel hemen hemen bütün karakteristiğini bulabileceğimiz kadı sicilleri ve Tanzimat'ın hemen sonrasında yapılmış olan temettuat kayıtlarıdır. Bu çalışmada, Balıkesir şer'îye sicilleri ve temettuat defterlerini kullanmak suretiyle XIX. yüzyıl Osmanlı taşrasının küçük bir kesiti olarak Balıkesir köyleri örneğinde köy ve köylü hayatında devleti temsil eden kurumlar olan imamlık ve muhtarlıkların fonksiyonu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Tanzimat öncesi ve sonrasında köy hayatındaki sosyo-ekonomik, kültürel ve demografik değişiklikler üzerinde durulacaktır. Özellikle kurumsal anlamda köylerde muhtarlık teşkilatının oluşturulması ve imamların bazı yetkilerinin muhtarlara devredilmesi ve sonrasında yaşanan değişimler ele alınacaktır.

2. XIX. Yüzyılda Osmanlı'da İmamlar, Muhtarlar ve Köylüler

Osmanlı dünyasının toplumsal örgütlenmesinde çok önemli bir yeri olan imamlar, topluma hizmet veren kadrolar içinde en geniş yeri işgal etmektedir (Beydilli, 2001:1). Tanzimat'a kadar imamların köyde ya da kentte bir mahallede devleti temsil etmekte olduğu bilinmektedir. Özellikle köylerde ahali üzerinde etkili olmalarından dolayı köy hayatının önde gelen simaları ve dolayısıyla köy idaresinin nüfuzlu şahsiyetleri arasındadırlar. İmamların tayinlerinde, genelde bu hizmeti yerine getirmek için yeterli dini bilgiye ve iyi ahlaka sahip olma şartları aranmış, ancak eğitim durumları her zaman göz önüne alınmamıştır (Beydilli, 2000:181). Bu nedenle imamlık, özellikle köy gibi küçük yerleşim alanlarında ve kırsal kesimlerde babadan oğula veya aile fertlerinden birine geçebilmekteydi.¹ Bu noktada, imamlık vazifesinin babadan oğula devredilmesi geleneğinin geçerliliği, bu iş için gerekli dini eğitimin aile içinde alındığı ve imamların çocuklarını kendilerine halef olmak üzere yetiştirdikleri kanaatini uyandırmaktadır. Beydilli'ye göre, bu eğitimin kalitesini ölçmek mümkün olmamakla beraber, özellikle küçük yerleşim birimlerinde ve köylerde eğitimin yetersiz kaldığı ve genelde, avama lazım olacak dini meseleler ve ilmihal bilgi düzeyini pek aşmadığı anlaşılmaktadır (Beydilli, 2000:183).

İmamların vazifeleri din işleriyle kısıtlı değildir. Aynı zamanda köylerdeki eğitim işleri de imamlar tarafından yürütülmektedir. Köylü halkın, tarlada çalışacak işgücüne her zaman ihtiyacı olduğundan, çocuklarını sıbyan mekteplerine göndermediği anlaşılmaktadır. Bu yüzden, köyde caminin yanında ya da bir köşesinde yer alan sıbyan mekteplerine çocukların devam edip etmediklerine nezaret etmek de onların görevleri arasındadır (Beydilli, 2001). Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mahmut döneminde yapılan yenileşme hareketlerinden birisi de eğitim alanında yapılan yeniliklerdir. Buna göre, 1824 yılında yayımlanan bir fermanla ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir.² Bu fermanın köylerde ne kadar etkili olduğu bilinmemekle birlikte, tüm ülkeyi kapsayacak biçimde ilköğretim zorunluluğunun Tanzimat döneminde gerçekleştiğini burada belirtmek

¹ Balıkesir ili Dursunbey ilçesine bağlı Selimağa (İğdiç) köyünden imamlık vazifesinin üç nesil boyunca babadan oğula geçmesi hususunda; Osman Hoca - Ahmet Hoca (Gültoprak) -Ali (Hoca) Gültoprak örnek verilebilir. Bu bilgilere, İsmail Kırbaş'la 26.05.2004 tarihinde Selimağa Köyü'ndeki evinde yaptığımız kişisel görüşmede ulaşılmıştır. İsmail Kırbaş, D.T. 1340, Yer:Selimağa Köyü'ndeki Evi, 26.05.2004.

² Fermanın günümüz dilinde sadeleştirilmiş metni için bkz.:Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 8.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul:2001, s.140.

gerekir.³ Sıbyan mekteplerinde imamlar, namaz vakitleri dışında, kız-erkek tüm köy çocuklarına Elifba, Amme Cüzü, Türkçe Tecvid (harflerin ve Kur'an'ın okunma biçimi), İlmihal (dini bilgiler) ve Kur'an-ı Kerim (iki kez hatim ettirilecek şekilde) okutmaktaydılar (Akyüz, 2001:148). İmamların ücretleri ise, köylü tarafından karşılanmaktaydı. Örneğin Balıkesir köylerinden Kamçılı Köyü temettüat kayıtlarından bu köyde oturan Hacı Mehmet Efendi, köylü tarafından yıllık 30 kile buğday ücretle köye imam tayin edildiği görülmektedir (BOA, ML.VRD.TMT., nr.7227, 1/1:255).

Ortaylı, Osmanlı klasik döneminde köy ve nahiye gibi kırsal yerleşmelerin hiçbir yönetsel özelliği olmadığı ve bu birimlerin vergi defterlerindeki mükellefiyet kayıtları dışında devlet tarafından da idari bir birim olarak düşünülmediği görüşündedir. Çünkü, bir köy bazen bir sancakbeyi hassı, beylerbeyi hassı veya padişah hassı olarak kaydedilebilmekte; çoğunlukla da sipahiler arasında zeamet ve tımar olarak bölüştürülmektedir. Yani köyün kendi içinde bir yöneticisi ve sadece o köyün sorumlusu olan bir yönetimi yoktur. Bu nedenle Osmanlı merkezi idaresi için köyün değil, köylerin önemli olduğu görüşündedir (Ortaylı, 2000:98). Bununla birlikte şehirlerde “mahalle” ve kırsal alanda da “köy” toplulukları, Osmanlı yönetiminin klasik devirden beri en alt birimleridir.

Günümüzde küçük de olsa değişikliklere uğramasına rağmen varlığını sürdürmekte olan muhtarlık kurumu kuruluncaya kadar Osmanlı köylerinde idari anlamda “köy imamı”⁴, “köy kethüdası”⁵ bazen de “ihtiyar” denilen şahıslar bulunmaktaydı. Bunlar köyü temsilen bazı görevleri yaptıkları gibi, köylü ile devlet arasındaki irtibatı da

³ Tanzimat döneminde ilköğretim alanındaki ilk girişimlerden biri 1847 tarihli “Etfâlin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vechile İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Tâlimat” adıyla bir belge yayınlanmıştır. Bu talimatnamede, 7 yaşına giren çocukların sıbyan mekteplerine devamı zorunludur. 4-5 yaşlarındaki çocuklar, ana-babaları isterlerse kabul olunur. 7 yaşına girip de okula gitmeyen çocukları özel memurlar, imam ve muhtarlar izleyecek ve velileri cezalandırılacaktır. 7-13 yaş arasında olup, ailesinin geçimi için çalışması gerekli olan çocuklar akâid-i diniye (dini bilgiler) öğrenmek için sabahları bir saat okula geleceklerdir. Sıbyan mekteplerinin öğretim süresi 4 yıldır. Fakat gerekli bilgileri öğrenmemiş çocuklar 3 yıldan fazla okulda tutulabilir. 7. senenin sonunda da başarı gösteremeyenlerin devamı velilerin isteğine bağlıdır. Bkz.: Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 8.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul:2001, s.149.

⁴ Klasik dönemde, devletin köylerde imamları muhatap aldığına dair XVIII. yüzyıl Balıkesir Şer'iyeh Sicillerinden elimizde bir kayıt vardır. Bu belgede; “Siz ki karye-i Akdarma'da sakin ve sair kurâlarda sakin imamlar ve ahalilersiz, karyelerde olan buğdayı hariçten bir yere vermeyip buğdayı ekmekçilere teslim edin...” denilmektedir. Burada köylülerin ürettikleri buğdayı başka köylere vermemesi istemekte ve bu durumdan da imamlar sorumlu tutulmaktadır. Bkz.: BŞS, nr.699, s.105.

⁵ Klasik dönem Osmanlı'da köy kâhyası veya köy muhtarının vazifesini gören kişi.

sağlamaktaydılar. Klasik dönem Osmanlı kentlerinde ise mahalle düzeyinde aynı görevleri imamlar yerine getirmekteydi (Çadircı, 1991:38). Ahalisi Hıristiyan olan köylerde, imamın yerine papaz bulunmasından başka, bu köylerin kethüdalrı da yine Hıristiyan'dı (Akdağ, 1999:36). Ziraatçi Müslüman ve Hıristiyan halk, ister ayrı köylerde köy komşusu ister aynı köylerde ev komşusu olarak yaşasınlar, devlet üst otoritesini kabul etmiş olarak belli bir sosyal düzen ve barış içerisinde yaşamaktaydı.⁶

İmamların köylerin idaresindeki ağırlıklı konumu Tanzimat devrine kadar değişmeden kalmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında II. Mahmut'un başlattığı "merkezi bir devlet kurma" çalışmalarının köylerdeki en önemli yansımalarından birisi de muhtarlık teşkilatının kurulması olmuştur (Çadircı, 1970). Bu döneme gelindiğinde, köylerin idaresinde imamların yerini muhtarların aldığı görülmektedir. Daha sonraki süreçte muhtarlık kurumunun yaygınlaşmasından sonra, imamların köylü-devlet ilişkilerindeki rolü ikinci plana kaymaya başlamıştır. Asayişin sağlamak ve taşradaki ayanların etkisini kırmak amacıyla kurulduğu anlaşılan muhtarlıkların, köylerde asayişin sağlanması, vergilerin toplanmasına yardımcı olmak, köyden şehre gitmek isteyenlere "mürûr tezkeresi" vermek ve köyden başka mahallere devamlı yerleşmek için göç edenleri deftere kaydedip Defter Nazırı'na bildirmek gibi görevleri vardı (Çadircı, 1970).

Ahmet Lütü Efendi'ye göre, muhtarlıkların kurulmasına ilk defa İstanbul'da başlanmıştır. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra, şehrin güvenliğini sağlamak, vergi toplayabilmek amacıyla İstanbul'da erkek nüfusun tespit edilmesi gerekmekteydi. Asayişin dışında nüfusun artması, işsizlik ve serseriliğin önünün alınması için şehre giriş ve çıkışların kontrol altına alınması ve diğer mali-mülki görevlerin yerine getirilmesi için yeni bir kamu görevlisi gerekmekteydi. İmamların gelen gidenlerin mürur tezkerelerini kontrolde ihmal ve yolsuzlukları görüldüğünden, her mahalleye ahalinin önde gelenlerinden evvel ve sâni olmak üzere ikişer muhtar tayin edilmiştir (Ahmet Lütü Efendi, 1999:445;Ortaylı, 2000:108). Bu da Osmanlı'da köy ve mahalle muhtarlıklarının kurulmasına Tanzimat'tan önce başladığını göstermektedir.

⁶ XIX. yüzyıl sonlarında İç Anadolu köylerinden kırkı aşkın köyü ziyaret etmiş Alman Seyyah Kannenberg'in gözlemine göre, bu dönemde Osmanlı köyünde ileri gelen kişileri ise;" muhtar, köyün en zengini ve en yaşlısı (bu adama hacı olsun olmasın hacı diye hitap edilir), gençlerden çavuş veya onbaşı (bu kişiler bu lakapları ömürleri boyunca taşırlar. Örneğin; Hasan Çavuş, Hüseyin Onbaşı gibi), hoca (köyde okuma yazma bilen tek kişi ki aynı zamanda camii imamlığı da yapar)dır." Ayrıca seyyah, XIX. yüzyıl Anadolu köylerine ait bir ilginç gözlemi de anlatmaktadır: Hemen hemen her Türk köyünde ödemeleri tarla ürünleri olarak kabul eden Rum veya Ermeni bakkalların olduğunu söylemektedir. Yine de, bu son gözlemin İç Anadolu köyleri için geçerli olduğu unutulmamalıdır. Bkz.: Metin And, "19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancınn Gözlemleri", *Tarih ve Toplum*, VI/32, İstanbul:1986, s.20.

Anadolu’da muhtarlıkların ilk kurulduğu yer olan Kastamonu’da bu kuruluş, ayanların nüfuzunun kısıtlanmasında bir araç olarak düşünülmüşse de (Çadircı, 1970:412), yaygınlaşması imamların aleyhine bir netice vermiştir. Ancak imamların mahalle halkına ve muhtarlara kefil olmalarının sağlanmasıyla da, itibarlarının korunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum bir belgede: “...bir mahalle ahalileri birbirlerine ve muhtarlar mahalleleri ahâlilerine ve imamlar dahi topuna kefil olarak...” (Beydilli, 2001:12) şeklinde ifade edilmektedir.

Muhtarlık teşkilatının Anadolu’da yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte imamların yapmakta olduğu yönetimle ilgili işler de (nüfus kayıtlarının tutulması, ölümlerin kanunun ön gördüğü zaman içinde bildirmek kaydıyla ilmühaber vermek gibi) muhtarlara devredilmeye başlanmıştır. Nihayetinde nikah işlerinin de ellerinden alınmasından sonra “gassallık” hizmetiyle yetinmek zorunda bırakılmalarıyla imamların büyük geçim sıkıntısı içine girdikleri ve imparatorluğun son dönemlerinde bu husustaki merkeze yaptıkları şikayetlerin giderek arttığı tespit edilmektedir (Beydilli, 2001:12). Bu dönemde çağdaş bir kaynağın imamların maaşları konusunda “200, 300, 400 kuruş maaşı ölmeye fazla ama yaşamaya yetmez” (Beydilli, 2001:54) şeklindeki değerlendirmesinden imamların maaşlarının da yetersiz olduğu anlaşılmaktadır.

Köylerde, muhtarların kamusal alanda görevlerini gerçekleştirirken onlara yardımcı olan, günümüzdeki gibi bir ihtiyar heyetinin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda Çadircı, XIX. yüzyılın ilk yarısında ihtiyar meclislerinin varlığıyla ilgili herhangi bir kayda rastlamadığını (Çadircı, 197:411) bildirmektedir. Ortaylı’ya göre ise, mahalle ve köy yönetimini yerel yönetim statüsüne kavuşturmakta büyük bir adım teşkil eden ihtiyar meclisleri, ilk defa 1864 Vilayet Nizamnamesi ile resmen kurulmaya başlanmıştır. İhtiyar meclislerinin ilk kurulup çalışmaya başladığı yer de Tuna Vilâyeti olmuştur (Ortaylı, 2000:109). Bütün bunlardan başka, köy muhtarlıklarının günümüzdeki statüsü, hala Osmanlı vilayet sisteminin attığı temel üzerinde durmaktadır. Ne Meşrutiyet döneminde ne de Cumhuriyet döneminde çıkarılan yasaların bu temeli değiştirebildiğini ileri sürmek oldukça güç olacaktır (Ortaylı, 2000:111).

3. XIX. Yüzyılda Balıkesir’de İmamlar, Muhtarlar ve Köylüler

1840’lı yıllarda Balıkesir köylerine ait temettüat defterlerinden ismini tespit edebildiğimiz on beş köy muhtarını incelediğimizde; bunların hepsinin rençber, yani köyde küçük miktarda tarımla uğraşan kişiler oldukları görülmektedir (Tablo 2). Muhtarlar listesindeki lakaplardan yola

çıkarak, bunların dördünün hacı olduğu anlaşılmakta, dördünün köydeki ailelerinin ismiyle, beşinin babalarının ismiyle ve geri kalan ikisinin de kendi isimleriyle deftere kaydedildiği görülmektedir. O yıllarda hacca gidip gelmek önemli bir servete sahip olmayı gerektirdiğinden, köy muhtarlarının ekonomik durumlarının vasatın üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca muhtarların lakaplarına bakılırsa, köyde ekonomik bakımdan varlıklı ve saygın kişilerden veya ailelerden seçildiği gözlenmektedir. Örneğin Gökköy muhtarı olan Hacı Halil, Gökköy'ün önde gelen ailelerinden Sepetçioğullarına mensuptur. Aynı şekilde Mendehore Köyü muhtarı Tıghoğulları, Kille Köyü muhtarı da Dağlıoğulları gibi köyde hatırı sayılır ailelerden olduğu görülmektedir. Bundan başka temettüat kayıtlarındaki yıllık gelirleri üzerinden yaptığımız gözleme göre, köyde ekonomik olarak muhtarların imamlar ve hatiplerden çok daha iyi konumda olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Gökköy muhtarı Hacı Halil'in yıllık geliri 5 043 kuruş, Mendehore Köyü muhtarı Mehmet'in 7 520 kuruş iken (ML.VRD.TMT., nr.7227, 1/1:191;2/4:205); Gökköy cami-i hatibi Mehmet Efendinin 1 198 kuruş ve Mendehore Köyü imamının ise 1 760 kuruş yıllık geliri vardır (ML.VRD.TMT., nr.7227, 2/5:191;88/198:213). Temettüat defterlerinden öğrendiğimize göre muhtarların yıllık gelirlerine baktığımızda, muhtarların köylerin önde gelen ve nüfuzlu ailelerinden seçiliyor olması, bu kişilerin seçiminde liyakatin değil de, daha çok köyün nüfuz bakımından ve Gökköy, Mendehore köyleri örneğindeki gibi, ekonomik yönden iyi olan ailelerden olmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

XIX. yüzyıl Osmanlı köy idaresinde muhtar ve imamların yanı sıra köyde güvenliği sağlamak, köy arazisinde hayvanların ve köy sınırları dahilinde insanların zarar ve ziyanına engel olmak için ücreti köylü tarafından karşılanan bir "köy kahyası" bulunmaktaydı. Nitekim Kamçılı Köyü'nde "kara sakallı İbrahim" köylü tarafından yıllık 10 kile⁷ buğday ücret karşılığında köy kahyası olarak tutulduğu görülmektedir (ML.VRD.TMT., nr.7227, 82/188:262). Bazı büyük köylerde ya da ekili arazisi çok olan köylerde, hayvanların ekili alanlara zarar vermesine engel olmak için köy kahyasından başka, "deşbani"⁸ adıyla bir de "kır bekçisi" tayin edilmekteydi. Örneğin Balıkesir köylerinden Aslıhan'da "Salih oğlu

⁷ Kile: 4 şinik=8 kutu. Bir Balıkesir kilesi 16 okka=20, 527 kg. Bkz.: Halil İnalçık *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I, (Çev.)Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul:2000, s.444.

⁸ "Deşt" kır, bozkır, çöl; "bani" koruyan, saklayan anlamına gelmektedir. Bkz.: D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 16. Baskı, Vadi Yayınları, İstanbul: 2003, s.127, 310. Deştbani ise, Osmanlı kırsalında ekili alanlara hayvanlarca verilecek zararı engellemekle görevli "kır bekçisi"ne verilen isimdir.

Ahmet” deştbanı tayin edilmiş ve vergiden de muaf tutulmuştur (ML.VRD.TMT., nr.7227:285).

XIX. yüzyıl Osmanlı köy hayatında imamların ve muhtarların görevleri bunlarla da sınırlı değildir. Köyde o yıl içerisinde askere alınacak gençleri tespit etme işinin de imamların veya muhtarların görevi olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde, 1844’den beri askere alma işlemi, istekli olarak askere yazılma ve yirmi yaşında olan veya olduğu farz edilen gençler arasında kur’a ile yapılmaktaydı. Genellikle her aileden ancak bir genç askere alınabilirdi. Eğer ailenin tek çocuğu varsa, bu genç askerlik hizmetinden muaf tutulurdu (Ubcini, II:416-417). Tanzimat döneminde, köylerde bir gencin askerlik çağına gelip gelmediğini ise genellikle köyün imamlarının veya muhtarlarının belirlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumun Anadolu köylerinde yapılan antropolojik araştırmalara göre; Cumhuriyet döneminde de aynı yöntemle devam ettiği anlaşılmaktadır (Pierce, 2003:85-91). Bundan başka, köy ve mahalle imamlarının askerlik hizmetinden muaf olmaları, 1826’dan itibaren kurulan yeni ordunun asker temini ile ilgili olarak yapılan düzenlemelere kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra halen görev yapan imamların askerlik yaşında olsalar dahi askerlikten muaf olarak vazifelerine devamı öngörülürken; yeni atanacak olanların tayinlerinde askerlik yaşını geçmiş olmaları şartı aranır hale gelmiştir (Beydilli, 2001:67).

Balıkesir köylerine ait temettüat kayıtlarını incelediğimizde imamlardan başka bazı köylerde hatipler de bulunmaktadır. Hatipler, dînî bilgi yönünden imamlardan daha ileri seviyedeki kişilerdir ve sadece Cuma namazını kıldırmakla görevlidirler. Bu yönüyle, bir köyde hatibin varlığı, o köyde Cuma namazının kılındığını, dolayısıyla da o köyün büyük bir köy olduğunu göstermektedir.⁹ Buna göre Balıkesir’de incelediğimiz köyler içinde; Çitnehor, Çağış, Çandır, Persi, Gökköy, Karamanköy, Kocaavşar, Atanos, Mestevra, Yakupköy, Paşaköy ve Bayındır köylerinde birer hatip bulunması sebebiyle bu köylerin Cuma namazı kılınan ve büyük köylerden olduğunu söyleyebiliriz. Bu köylerden Bayındır, Persi ve Mestevra’nın haricinde, diğerlerinin hane sayıları ve tahmini nüfuslarını gösteren tabloya baktığımızda bu tespitinin doğru olduğu görülecektir (Tablo 1). Ayrıca Akçaköy ve Eftelle köylerinde, diğer köylerden farklı olarak, iki imamın

⁹ XVI. yüzyılda Balıkesir şehrinde toplam üç yerde Cuma namazı kılınmaktaydı. Bunlardan ikisi şehrin iki önemli camisi Zağnos Paşa Camisi ve Cami-i Atik (Yıldırım Camii), diğeri ise Paşaköy’deki camidir. Bkz.: Sezai Sevim, “XVI. Yüzyılda Balıkesir Şehri ve Nüfusu Hakkında Bazı Bilgiler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sy.82, İstanbul:1993, s.72. Ayrıca XVI. yüzyılda Anadolu’da Cuma namazı kılınan diğer yerler ve bu yerlerin gösterildiği bir harita için bkz.: Suraiya Faroqhi, “A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)”, *The Journal of Ottoman Studies*, Sy.IV, İstanbul:1981, s.161-173.

görev yaptığı görülmektedir. Buna göre Akçaköy’de Süleyman Efendi ve Mustafa Efendi (ML.VRD.TMT., nr.7227, 1/1:58;28/83:60) ve Eftelle Köyü’nde ise, Ahmet Efendi ve Emiroğlu Hafız Halil Efendi (ML.VRD.TMT., nr.7227, 1/5:115;3/7:115) imam olarak görev yapmaktadır. Eftelle’nin hane sayısı yönüyle büyük köyler arasında değerlendirilmesi mümkün olmakla birlikte, Akçaköy için böyle bir durum söz konusu değildir. Buna rağmen diğerlerinden farklı olarak, her iki köyde de iki imamın görev yapmasının sebebini açıklamaya defterlerden elde ettiğimiz bilgiler yeterli gelmemektedir. Bununla birlikte her imamın aktif olarak imamlık yapmayabileceği, mütekaid¹⁰ olabileceği veya o köyde oturup başka bir yerin imamlığını yapabileceği de unutulmamalıdır.

Tablo 1. 1840’lı Yıllarda Balıkesir Köylerinin Bazılarının Hane Sayıları ve Tahmini Nüfusları

Köyler	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus
Gökköy	103	515
Mendehora (Balıklı)	108	540
Ziyaretli	30	150
Çobanlar	44	220
Çayırhisar	45	225
Kabaklı	11	55
Kesirven (Akçakaya)	40	200
Kamçılı	86	430
Karamanköy	55	275
Aslıhan	23	115
Kavaklı	13	65
Çağış	44	220
Atköy	11	55
Aslıhantepeciği	29	145
Akçaköy	50	250
Çinge	18	90
Atanos (Ovaköy)	57	285
Yakupköy	59	295
Çandır	66	330
Eftelle (Pamukçu)	93	465
Halalca	80	400
Nergis (Çiçekpınarı)	65	325
Paşaköy	39	195
Kocaavşar	176	880

¹⁰ Tekaüt olan, emekli.

Tablo 2. 1840 Yılında Balıkesir’de Bazı Köylerin Muhtarlarının Adları ve Meslekleri

Köyün Adı	Muhtarın Adı	Mesleği
Akçakısrak	Kürtoğlu Osman	Rençber
Akçaköy	İsmail oğlu Karadana	Rençber
Aslıhan	Halil oğlu Ali	Rençber
Bayat	Bilal oğlu Mehmet	Rençber
Bereketli	Hasan oğlu Mehmet	Rençber
Çayırhisar	Karaismail oğlu Hasan	Rençber
Çayüstü (Kille)	Dağlıoğlu Halil	Rençber
Çinge	İmamoğlu İdris	Rençber
Çobanlar	Hacı Mehmet	Rençber
Çölmekçi	Halil Ağa	Rençber
Eftelle (Pamukçu)	Hacı Süleyman	Rençber
Gökköy	Sepetçioğlu Hacı Halil	Rençber
Kocaavşar	Hacı Bekir oğlu Hacı Ömer	Rençber
Mendehore (Balıklı)	Tığlıoğlu Mehmet	Rençber
Taşköy	Rençber Halil	Rençber

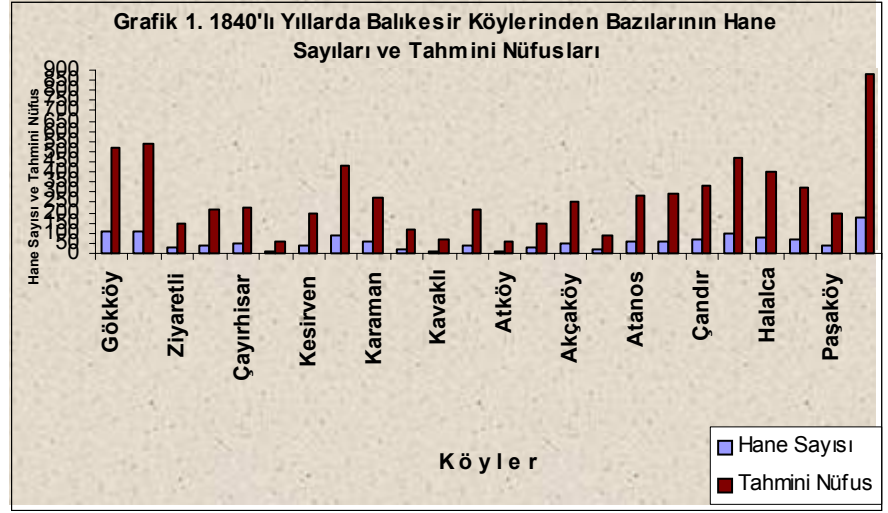
Temettüat kayıtlarından gözlemlediğimiz bir diğer husus da, köylerde fakir, sabi, yetim, âmâ, divane, amelmânde¹¹, talebe, asker, ihtiyar, dul kadın, divane olanlardan başka köy imamı, muhtarı, kiziri,¹² ve hatibinden de vergi alınmamasıdır. Bununla birlikte bazı köylerdeki muhtar ve imamlardan vergi alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Mendehore Köyü muhtarı ve imamı ile, Eftelle Köyü muhtarından vergi alınmıştır (ML.VRD.TMT., nr.7227, 2/4:205;88/194:213;2/1:115). Burada sayım sırasında muhtarlar ve imamlardan vergi alınıp alınmamasında kriter olarak neyin esas alındığını temettüat kayıtlarından çıkarmak mümkün değildir.

Köylerin nüfus yapısını Barkan’ın “bir Osmanlı hanesinin beş kişi olduğu” (Barkan, 1953;Göyünç, 1979) kuramını esas alarak incelediğimizde; 24 köy içerisinde en kalabalık köyün 176 hane ve 880 tahmini nüfus ile Kocaavşar olduğu görülmektedir (Tablo 1). Hane sayısı yönünden diğer beş köyün büyüklük sırası ise şöyledir: Mendehore, Gökköy, Eftelle, Kamçılı, Halalca. Bununla birlikte sırasıyla Atköy,

¹¹ İşten güçten düşmüş insan.

¹² “Kizir”in anlamı, köy muhtarı yardımcısı; köy kâhyası; köy bekçisi veya aza demektir. Bkz.: Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara:2005, s.1190.

Kabaklı ve Kavaklı köylerinin de, nüfus sayısı en düşük köyler olduğu anlaşılmaktadır (Grafik 1).

Balıkesir’de incelediğimiz saha içerisindeki köylerden bir kısmının isimleri Cumhuriyetin ilk yıllarında “yer adlarının Türkçeleştirilmesi” çalışmaları sırasında değiştirilmiştir. Buna göre inceleme sahamızdaki adı değişen köyler ve yeni adlarına baktığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır; Atanos-Ovaköy, Mendehore-Balıkli, Çitnehor-Büyük Bostancı, Çitnehor Tepeciği-Küçük Bostancı, Eftelle-Pamukçu, İrvana-İkitepe, Kesirven-Akçakaya, Kille-Çayüstü, Mestavra-Bereketli, Nergis-Çiçekpınar, Okuf-Esenli, Persi-Değirmenli, Urbut-Yazören olduğu görülmektedir (Akkuş, 2001). Adı geçen köylerin isimleri değişmiş olmasına rağmen kişisel gözlemlerimiz, köylüler arasında hâlâ eski isimleriyle anılmaya devam ettiklerini göstermektedir. Yer isimlerinin değiştirilmesi sırasında adı Türkçe olduğu halde ismi yine de değiştirilen köylere de rastlamak mümkündür. Örneğin 1840’lı yıllarda Kepsut Kazası’na bağlı bir köy iken, günümüzde Balıkesir’in Dursunbey ilçesine 5 km mesafedeki merkez köylerden ve Oğuz boylarından birinin adı olan Dodurga köyünün ismi “Hacı Ömerler” şeklinde değiştirilmiştir (ML.VRD.TMT., nr.8388:145). Diğer taraftan inceleme sahamızdaki köylerin bazılarının isimlerinin Türkçe olmadığı göze çarpmaktadır. Durum böyle olunca, buralarda gayrimüslimlerin de yaşamakta olduğu aklı gelmektedir.

İncelediğimiz temettuat defterinde sadece Müslüman nüfusun mal varlığı kayıtlı olduğundan, köylerin gayrimüslim sakinleri hakkında bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Bununla birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız araştırmalar, Balıkesir köylerinin bir kısmında Rum

ve Ermeni nüfusun yaşamakta olduğunu göstermektedir (Arslan, 2004). Köylerde Müslüman ve gayrimüslim nüfus birlikte yaşamaktaydı. Bundan başka gayrimüslimlerin bazılarının kendi dinlerini bırakarak İslamı tercih ettikleri de görülmektedir. Balıkesir kadı sicillerinden öğrendiğimize göre; Bosna Kazası'nın Çepni köyünden olan iki Hıristiyan kadın (birinin adı Mariya diğeri ismini okumak mümkün olmamıştır) Balıkesir'in Çayırhisar köyünde bulunmaktayken Balıkesir kadısına müracaat ederek Müslüman olmuşlardır. Birisi Meryem diğeri Hatice isimlerini alan mühtedilerin Çayırhisar'a ne amaçla ve nasıl geldikleri konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir (BŞS, nr.739:94). Bundan başka Paşaköy temettüat defterinde "orta boylu az kirca sakallı mühtedi Mehmet veled-i Abdullah" (ML.VRD.TMT., nr.7227, 21/56:166) şeklindeki kayıttan, bu kişinin ihtida ederek Müslüman olduğunu ve Mehmet ismini aldığını öğreniyoruz. Elimizdeki verilerden Balıkesir köylerinde Müslümanlarla gayrimüslim nüfusun iyi ilişkiler içinde olduğu sonucuna ulaşmak da mümkündür. Aslıhan Köyü temettüat kayıtlarında "Madenci Nikola" isimli gayrimüslimin, kendine ait iki adet ineği "köy muhtarı Halil oğlu Ali"ye emanet ettiği görülmektedir (ML.VRD.TMT., nr.7227, 3/3:284). Bu bilgi, köyde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim nüfusun birbirine güven duyduğunun göstergesidir. Ayrıca, Balıkesir köylerine ait cizye defterlerinden öğrendiğimize göre, Müslüman köy sakinleri de hayvanlarını gayrimüslim sığırtmaç ve çobanlara teslim etmekten asla çekinmemişlerdir.

Balıkesir şer'iyeye sicillerini incelediğimizde, kadı huzurunda görülen davalarda köy imamlarının şühüdü'l-hâl içerisinde ilk sırada yer aldığını görmekteyiz. Bu konuda Balıkesir şer'iyeye sicillerinden örnekler vermek gerekirse: "...şühüdü'l-hâl imam-ı karye Mustafa Efendi...", "...şühüdü'l-hâl Zeynelabidin Efendi...", "...şühüdü'l-hâl imam-ı karye Yakup Efendi..." (BŞS, nr.746:3). Buradan, imamların buldukları mahalde, gerçekten köylü halk tarafından güvenilir ve sözüne itibar edilir kişiler olarak algılandığı sonucuna varmak mümkündür. Çünkü, Osmanlı adalet mekanizmasında şühüdü'l-hâlin, toplumca doğruluğundan şüphe edilmeyen, toplumda itibar sahibi ve güvenilir kimselerden seçildiği bilinmektedir.

4. Sonuç

Muhtarlık teşkilatının, Osmanlı döneminde kuruluşundan bu yana çok büyük bir değişikliğe uğramadığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1924 yılında çıkarılan "köy kanunu"nu incelediğimizde muhtarlar için çizilen genel konumun, bu kuruma XIX. yüzyılın ilk yarısından beri tanınan yetki ve sorumluluklardan çok da farkı bir şeyler getirmediği görülmektedir (Aytaç, 2004). İncelediğimiz dönemde Balıkesir köylerinde muhtarların daha çok

köyün önde gelen ve hatırı sayılır, hepsinden de önemlisi varlıklı ailelerinden seçildiği tespit edilmiştir. Temettüat kayıtlarından öğrendiğimize göre, imamların yıllık gelirleri muhtarlar göre çok daha düşüktür. Anadolu'da muhtarlıkların yaygınlaşmasıyla muhtarlar, köylerde vergilerin toplanması, mürur tezkeresinin verilmesi, doğum ve ölüm kayıtlarının tutulması gibi konularda köylü ile devlet arasındaki irtibatın sağlanmasında etkili ve yetkili isimler olmuşlardır. XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde muhtarlıkların kuruluşu, devletin taşrada yaşayan halka bakış açısındaki değişimin bir yansıması olduğu kadar; Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabalarının da bir sonucu olarak algılanmalıdır. Bununla birlikte muhtarlıkların kuruluşu klasik dönemden beri Osmanlı resmi ideolojisinin ülkenin en ücra köşelerinde temsilcisi konumunda olan imamların yetkilerini sınırlandırmıştır. Bu durum, imparatorluğun son zamanlarında imamlarla muhtarlar arasında bazı problemlerin yaşanmasına da sebep olmuştur. Osmanlı mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla, köyde bireyler arasında çıkan problemlerde şahit olarak ilk sırada imamların bulunması, bu kişilerin geniş bir toplumsal kabule sahip olduklarını göstermektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin klasik dönemde ülkenin en ücra köşesine imamlar aracılığıyla, reformlar çağı XIX. yüzyılda ise Osmanlı yerel yönetiminin en küçük yönetim birimi konumdaki muhtarlıklar ile ulaştığını söylemek hiç de yanlış olmasa gerektir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Temettüat Defterleri: ML.VRD.TMT., nr. 7227; nr.8388.

Balıkesir Şer'iyeye Sicilleri

BŞS, nr. 699; nr. 739, nr. 746.

2. Kitap ve Makaleler

Ahmet Lütfi Efendi, 1999, *Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi II-III*, Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Mustafa Akdağ, 1999, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, II, Ankara: Barış Kitabevi.

Tacettin Akkuş, 2001, *Tanzimat Başlarında Balıkesir Kazası (1840-1845)*, Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları Nr. 8.

Yahya Akyüz, 2001, *Türk Eğitim Tarihi*, (8. Baskı), İstanbul: Alfa Yayınları.

- Metin And, 1986, "19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancınn Gözlemleri", *Tarih ve Toplum*, VI/32, İstanbul, s.18-23.
- İsmail Arslan, 2004, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlarla Gayri Müslimlerin Birlikte Yaşama Tecrübesine Anadolu'dan Bir Örnek: Balıkesir", *Bitek Kent: Balıkesir*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.91-111.
- Fethi Aytaç, 2004, *Açıklamalı Köy Kanunu, Köy İdaresi Hakkında Bilgiler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ömer Lütfü Barkan, 1953, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul, s.1-26.
- Kemal Beydilli, 2001, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul: TATAV Yayınları.
- _____, 2000, "İmam", *DİA*, XXII, İstanbul, s.178-186.
- Musa Çadırcı, 1991, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları*, Ankara: TTK Yayınları.
- Musa Çadırcı, 1970, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme" *Belleten*, XXXIV/135, Ankara, s.409-420.
- D. Mehmet Doğan, 2003, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, (16. Baskı), İstanbul: Vadi Yayınları.
- Suraiya Faroqhi, 1981, "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)", *The Journal of Ottoman Studies*, Sy. IV, İstanbul, s.161-173.
- Nejat Göyünç, 1979, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, Sy. 32, İstanbul, 331-343.
- Halil İnalçık, 2000, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I, (Çev.) Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayınları.
- İlber Ortaylı, 2000, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Joe E. Pierce, 2003, *Bir Türk Köyünde Yaşam*, (Çev.) Zeycan Sarıhacıoğlu, İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Sezai Sevim, 1993, "XVI. Yüzyılda Balıkesir Şehri ve Nüfusu Hakkında Bazı Bilgiler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sy. 82, İstanbul, s.69-81.
- Türk Dil Kurumu, 2005, *Türkçe Sözlük*, Ankara.
- M.A. Ubcini, t.y., *Türkiye 1850*, II, (Çev.) Cemal Karaağaçlı, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Nr. 64.

3. Kişisel Görüşme

İsmail Kırbaş, Doğum Tarihi: 1340, Yaş: 80, 26.05.2004. Yer: Selimağa Köyü'ndeki evi.